

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC

ĐOÀN THỊ TUYẾT

VĂN HÓA VIỆT TRONG THƠ NGUYỄN KHUYẾN

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM

Thái Nguyên - 2017

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC

ĐOÀN THỊ TUYẾT

VĂN HÓA VIỆT TRONG THƠ NGUYỄN KHUYẾN

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 60 22 01 21

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM

Người hướng dẫn khoa học: PGS. TS Phạm Thị Phương Thái

Thái Nguyên – 2017

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu trích dẫn đều có nguồn gốc rõ ràng. Các kết quả nghiên cứu trong luận văn đều trung thực và chưa từng được công bố ở bất kỳ công trình nào khác.

Thái Nguyên, tháng 6 năm 2017

Tác giả luận văn

Đoàn Thị Tuyết

LỜI CẢM ƠN

Để hoàn thành luận văn thạc sĩ này, tác giả xin trân trọng cảm ơn Ban Giám hiệu, Khoa Sau đại học, Khoa Văn – Xã hội, Trường Đại học Khoa học – Đại học Thái Nguyên và các Thầy, Cô giáo đã trực tiếp giảng dạy, giúp đỡ trong suốt quá trình học tập.

Đặc biệt, tác giả xin được bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới giảng viên hướng dẫn PGS.TS Phạm Thị Phương Thái đã luôn tận tình hướng dẫn, chỉ bảo trong suốt thời gian tác giả nghiên cứu và hoàn thành luận văn.

Cuối cùng, xin gửi lời cảm ơn đến gia đình, người thân, bạn bè đã giúp đỡ, động viên, tạo điều kiện để tác giả hoàn thành luận văn.

Thái Nguyên, tháng 6 năm 2017

Tác giả luận văn

Đoàn Thị Tuyết

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN.....	i
LỜI CẢM ƠN	ii
MỤC LỤC.....	iii
MỞ ĐẦU.....	1
1. Lý do chọn đề tài.....	1
2. Lịch sử vấn đề nghiên cứu	2
3. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu.....	9
4. Mục đích, nhiệm vụ nghiên cứu.....	10
5. Phương pháp nghiên cứu.....	10
6. Đóng góp mới của đề tài	11
7. Bố cục.....	11
NỘI DUNG	12
Chương 1: KHÁI QUÁT VỀ VĂN HÓA VIỆT VÀ NHÀ THƠ NGUYỄN KHUYẾN	12
1.1. Văn hóa và văn hóa Việt.....	12
1.1.1. <i>Khái niệm văn hóa</i>	12
1.1.2. <i>Văn hóa Việt và đặc điểm văn hóa Việt</i>	13
1.2. Không gian văn hoá xã hội Việt Nam cuối thế kỷ XIX, đầu thế kỷ XX	16
1.3. Nguyễn Khuyến - Nhà thơ vùng đồng bằng Bắc Bộ	17
Tiểu kết Chương 1.....	21
Chương 2: DẤU ẤN VĂN HÓA VIỆT QUA BỨC TRANH THIÊN NHIÊN VÀ BỨC TRANH XÃ HỘI.....	23
2.1. Dấu ấn văn hóa Việt qua bức tranh thiên nhiên	23
2.1.1. <i>Phong cảnh thiên nhiên làng quê Việt</i>	23
2.1.2. <i>Danh lam thắng cảnh Việt</i>	32
2.1.3. <i>Cảnh sắc bốn mùa vùng đồng bằng Bắc Bộ</i>	38
2.2. Dấu ấn văn hóa Việt qua bức tranh đời sống xã hội	45
2.2.1. <i>Thú vui đời thường</i>	45

2.2.2. Sinh hoạt văn hóa làng xã.....	49
2.2.3. Sinh hoạt lao động, sản xuất.....	52
2.2.4. Các phong tục, tập quán.....	56
2.2.5. Tín ngưỡng, lễ hội.....	61
Tiểu kết Chương 2.....	65
Chương 3: DẤU ẤN VĂN HÓA VIỆT QUA LỐI ỨNG XỬ VÀ TÍNH CÁCH VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG NGƯỜI VIỆT.....	67
3.1. Dấu ấn văn hóa Việt qua lối ứng xử.....	67
3.1.1. Ứng xử với bản thân.....	67
3.1.2. Ứng xử với gia đình.....	72
3.1.3. Ứng xử với xã hội.....	77
3.2. Tính cách văn hóa truyền thống người Việt.....	81
3.2.1. Tính cộng đồng.....	81
3.2.2. Tính hướng nội.....	85
3.2.3. Tính trọng danh.....	89
3.2.4. Tính duy tình.....	93
3.3. Những cảm nhận và thái độ của nhà thơ trước những biến đổi của văn hóa Việt.....	96
Tiểu kết Chương 3.....	100
KẾT LUẬN.....	102
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	105
PHỤ LỤC.....	113

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

1. Văn hóa là hệ thống giá trị vật chất và tinh thần do lao động của con người sáng tạo ra, được cộng đồng khẳng định, tích lũy, tạo ra bản sắc riêng của từng tộc người, từng xã hội. Nó được coi là thế căn cước của mỗi dân tộc. Với vị trí địa lý, điều kiện tự nhiên và sự lựa chọn một cách tự nhiên, phương thức mưu sinh Việt Nam có những nét văn hóa đặc trưng của nền văn minh lúa nước, mà sự tích tụ đậm nhất phải kể đến vùng đồng bằng Bắc Bộ - cái nôi hình thành văn hóa, văn minh Việt từ buổi ban đầu và hiện tại cũng là vùng văn hóa bảo lưu được nhiều giá trị truyền thống hơn cả.

Nếu văn hoá thể hiện quan niệm và cách ứng xử của con người trước thế giới thì văn học là một trong những hoạt động lưu giữ những thành quả đó một cách sinh động nhất. Trong tác phẩm văn học, ta tìm thấy hình ảnh của văn hoá qua sự tiếp nhận và tái hiện của nhà văn. Đó là bức tranh văn hoá dân gian trong thơ Hồ Xuân Hương, là vẻ đẹp của làng quê Việt qua những vần thơ nức tiếng của Nguyễn Khuyến, là những nét văn hoá truyền thống và cảnh sắc thiên nhiên đất nước trong truyện ngắn, tùy bút Nguyễn Tuân hay tiểu thuyết của Vũ Bằng, là những tín ngưỡng, phong tục độc đáo trong sáng tác của Tô Hoài... Vì lẽ đó, nhiều nhà nghiên cứu đã căn cứ vào những dữ liệu văn học để tìm hiểu bức tranh văn hoá của một thời đại hay một giai đoạn lịch sử. Đây cũng là hướng nghiên cứu được quan tâm trong thời gian gần đây.

2. Nguyễn Khuyến vẫn được biết đến với tư cách là “nhà thơ của làng cảnh Việt Nam” (Xuân Diệu); nhà thơ trữ tình, trào phúng xuất sắc; nhà thơ có tài năng và nhân cách lớn trong nền văn học nước nhà. Số lượng các công trình nghiên cứu khá đồ sộ về Nguyễn Khuyến đều thống nhất trong việc khẳng định vị trí của ông với tư cách là một tác gia văn học tiêu biểu nhưng có lẽ như vậy vẫn là chưa đủ để khẳng định vị thế của ông trong nền văn học, văn hóa nước nhà.

Ông sinh ra và gắn bó một đời với Bình Lục – Yên Đổ nên nét văn hóa đặc trưng vùng đồng quê chiêm trũng nói riêng, bản sắc văn hóa Việt nói chung đã thấm đượm trong từng trang thơ Nguyễn Khuyến: Từ con đom đóm lập lòe ngõ

sâu, con trâu già phì phò bên gốc tre đến bóng trăng lóng lánh in đáy nước; từ cách diễn đạt mộc mạc, dung dị đến cách ứng xử, nỗi trăn trở rất đời của con người thôn quê... Tất cả đều toát lên vẻ đẹp văn hóa Việt một cách đậm đà, dung dị. Mỗi sáng tác của ông đều chứa đựng trong đó những sắc màu đa diện của văn hóa Việt từ cảnh sắc thiên nhiên, cách ứng xử đến các lễ thói, phong tục, tập quán xưa. Vì thế, tuy bấy lâu nay, thơ Nguyễn Khuyến đã được cảm thụ, soi tỏ ở nhiều góc độ (giá trị nội dung, nghệ thuật, phong cách) nhưng những giá trị văn hóa trong thơ ông lại chưa được tìm hiểu một cách hệ thống, khái quát và nâng lên tầm bản sắc văn hóa dân tộc. Vì vậy, việc khai thác các biểu hiện, giá trị của *Văn hóa Việt trong thơ Nguyễn Khuyến* được chúng tôi lựa chọn để tiến hành nghiên cứu một cách hệ thống, toàn diện nhằm đem đến một góc nhìn mới, một sự lý giải mới về những giá trị nhiều mặt trong sáng tác của Nguyễn Khuyến, đồng thời luận văn cũng muốn chứng minh một cách hệ thống để khẳng định và tôn vinh ông với tư cách một nhà văn hóa lớn của dân tộc. Nguyễn Khuyến - nhà thơ góp phần khắc họa văn hóa Việt qua sáng tác của mình.

Mặt khác, nhìn từ thực tiễn, chúng tôi còn thấy trong chương trình các cấp, nội dung giảng dạy về Nguyễn Khuyến và tác phẩm của ông cũng chiếm một thời lượng nhất định. Vì thế, việc tìm về và khẳng định văn hóa Việt trong thơ Nguyễn Khuyến cũng sẽ góp phần khai thác tác phẩm văn học tương như cũ ở những vỉa tầng giá trị mới từ đó đem đến một cái nhìn toàn diện hơn về tác gia Nguyễn Khuyến cũng như sự nghiệp sáng tác của ông.

2. Lịch sử vấn đề nghiên cứu

2.1. Lịch sử nghiên cứu về văn hóa Việt trong tác phẩm văn học

Văn hóa gồm nhiều thành tố cấu thành nên những công trình nghiên cứu về văn hóa rất đồ sộ. Bên cạnh các nghiên cứu chung về văn hóa Việt Nam với các tác giả như: Đào Duy Anh, Phan Kế Bính, Nguyễn Văn Huyền, Phan Ngọc, Trần Quốc Vượng, Ngô Đức Thịnh, Trần Ngọc Thêm, Đinh Gia Khánh, Nguyễn Đăng Duy... còn có khá nhiều công trình nghiên cứu về văn hóa Việt từ các bình diện cụ thể trong mối quan hệ với văn học và biểu hiện của nó trong các tác phẩm văn học (đặc biệt là văn học trung đại). Có thể kể đến các tác giả với các

công trình chuyên khảo tiêu biểu như: *Triết lí đạo Phật trong Truyện Kiều* của Cao Huy Đình; cuốn *Tiếp cận Truyện Kiều từ góc nhìn văn hóa* [8] của Lê Nguyên Cẩn; *Văn học trung đại Việt Nam dưới góc nhìn văn hóa* (2002) [81] của Trần Nho Thìn... Trong đó, cuốn *Văn học trung đại Việt Nam dưới góc nhìn văn hóa* (2002) [81], tác giả Trần Nho Thìn đã tiến hành giới thuyết một số vấn đề lý luận của văn học trung đại Việt Nam nhìn từ góc độ văn hóa và cắt nghĩa hình tượng nghệ thuật, thủ pháp nghệ thuật, các khía cạnh của cấu trúc nghệ thuật của một số tác phẩm văn học trung đại từ nền tảng văn hóa. Thông qua quyển sách này, những trăn trở của tác giả về một phương thức mới cho việc thể hiện chân lí nghệ thuật mà cụ thể là khoa học văn học đã được chưng cất và kết tinh thành một lí thuyết thật sự.

Ngoài ra, còn một loạt các luận văn như: *Văn hóa tâm linh trong văn xuôi trung đại* [68]; *Văn hóa ứng xử người Việt trong truyện thơ Nôm* (2007) [20]; *Văn hóa ứng xử trong thơ chữ Hán của Nguyễn Du* (2010) [42]; *Thế ứng xử xã hội cổ truyền của người Việt châu thổ Bắc Bộ qua một số ca dao - tục ngữ* (2010) [3]; *Văn hóa tâm linh người Việt trong tiểu thuyết Mẫu thượng ngàn của Nguyễn Xuân Khánh* (2013) [34]; ... Cụ thể là:

Luận văn *Văn hóa ứng xử người Việt trong truyện thơ Nôm* (2007) [20] của Triệu Thùy Dương đã nghiên cứu văn hóa ứng xử của người Việt qua một số truyện thơ Nôm tiêu biểu thế kỷ XVIII – XIX. Từ đó, tác giả đã tìm ra ảnh hưởng của thế ứng xử với tư cách là quan niệm sống, lối sống, nếp sống, lối hành động của một cộng đồng người trong thực tế đời sống đến văn học. Luận văn đã tìm hiểu truyện thơ Nôm người Việt dưới góc nhìn từ truyền thống văn hóa Việt. Người viết đã có ý thức tiếp thu cách làm văn hóa so sánh để chỉ ra đâu là nét văn hóa thuần Việt và đâu là những ảnh hưởng của văn hóa ngoại sinh đến văn hóa, đặc biệt là văn hóa ứng xử người Việt qua thể loại truyện thơ Nôm.

Hay luận văn *Văn hóa tâm linh trong văn xuôi trung đại* của Hoàng Thị Minh Phương (2007) [68] đã tiến hành hệ thống hoá những biểu hiện của thế giới tâm linh để có cái nhìn hệ thống, toàn diện về những yếu tố ấy trong cách cảm nhận về thế giới và con người ở một thời kì lịch sử. Tác giả luận văn đã đi

sâu tìm hiểu thể giới tâm linh- thể giới thứ hai trong “mô hình hai thể giới” trong văn học trung đại qua 17 tác phẩm văn xuôi thời trung đại.

Qua luận văn *Thế ứng xử xã hội cổ truyền của người Việt châu thổ Bắc Bộ qua một số ca dao - tục ngữ* (2010) [3], tác giả Trần Thúy Anh đã làm rõ những đặc điểm ứng xử truyền thống của người Việt trong cái nôi văn hóa châu thổ Bắc Bộ. Tác giả đã tái hiện lại bộ mặt lịch sử, chiều sâu văn hóa, nét sinh động, những sắc thái riêng biệt trong ứng xử của họ đồng thời chỉ ra những tiếp biến văn hóa của thế ứng xử xã hội cổ truyền của người Việt xưa qua tư liệu ca dao và tục ngữ.

Trương Thị Hòa trong luận văn *Văn hóa tâm linh người Việt trong tiểu thuyết Mẫu thượng ngàn của Nguyễn Xuân Khánh* (2013) [34] đã đi sâu nhận dạng, thống kê, phân loại các hiện tượng tâm linh trong tác phẩm này. Lấy điểm tựa là văn hóa truyền thống dân tộc, bước đầu luận văn đã đi sâu tìm hiểu, phân tích một số biểu hiện văn hóa tâm linh nổi bật và các phương thức thể hiện các yếu tố tâm linh, qua đó thấy được ý nghĩa của chúng đối với tác phẩm, cũng như đối với đời sống con người.

Một số luận văn được thực hiện gần đây cũng tiến hành nghiên cứu các bình diện của tác phẩm văn học dưới góc nhìn văn hóa như: *So sánh hình tượng anh hùng Từ Hải và Lục Vân Tiên dưới góc nhìn văn hóa* [58], *Phong tục qua sáng tác của Tô Hoài trước 1945* [28]... Đặc biệt, luận văn *Tâm thức văn hóa Việt trong thơ Nguyễn Huy Hoàng (qua khảo sát Một thời tôi từng có và Canh ngọn đèn đọi sáng)* [53] của Đào Thị Lê đã bước đầu khảo sát và làm sáng tỏ những biểu hiện tâm thức văn hóa Việt trong thơ Nguyễn Huy Hoàng qua phương diện nội dung và nghệ thuật, từ đó thấy rõ giá trị nhân bản, nhân văn thơ Nguyễn Huy Hoàng từ góc nhìn văn hóa. Đây là các công trình khá tiêu biểu cho xu hướng nghiên cứu liên ngành về văn học dưới góc nhìn văn hóa – một hướng tiếp cận đã và đang được quan tâm trong thời gian gần đây. Luận văn của chúng tôi được thực hiện như một sự kế thừa và tiếp nối xu hướng nghiên cứu này ở một phạm vi khảo sát cụ thể và không trùng lặp – *Thơ Nguyễn Khuyến* nhằm tôn vinh ông trong một vai trò mới – Nhà văn hóa lớn của dân tộc.